

CESTY A SČESTÍ POLSKÉ LITERÁRNĚVĚDNÉ BOHEMISTIKY V PERSPEKTIVĚ POSLEDNÍCH PADESÁTI LET

HALINA JANASZEK-IVANIČKOVÁ

Ráda bych všeobecné úvahy začala od návratu k počátkům soukromého slavistického historického času mého a mé generace. Jeho mezníkem je rok 1951, kdy jsme nastoupili do prvního ročníku bohemistiky na Varšavské univerzitě. Byla to doba plně vyvinutého stalinismu,¹ který brutálně zasahoval do dosavadního vývoje společenských věd, používaje hesla "boj za marxistický převrat". Pro literární vědu tento převrat znamenal krajní noetický redukcionismus.

Varšavská slavistika byla v této době posledním útočištěm pro mládež, která nemohla být z kádrových důvodů přijata na jiné obory. Přicházela na univerzitu po absolvování tehdy ještě dobrých humanistických gymnázií, na kterých se už sice šířila marxistická indoktrinace, ale kde se ještě vyučovala a četla moudrá a demokratická, esteticky vyspělá světová a polská literatura (kupříkladu S. Żeromski, Z. Nałkowska, T. Boy-Żeleński, A. France, M. Proust, T. Mann nebo F. M. Dostojevskij). Někteří studenti se stačili seznámit s Gombrowiczovou *Ferdydurke* a s Witkacym.

S překvapením, údivem a nechutí tedy mladí posluchači bohemistiky reagují na skutečnost, že v té době oficiální literární kritika oceňuje a odměňuje primitivní a mělká díla a prosazuje pouze jedinou linii literární tradice: omezený didaktický realismus, spojený především s plebejským, třídním a lidovým hnutím, že odsuzuje jako nepřátelské demokratické proudy, označuje je za buržoazní, že neuznává "modernost" v žádné podobě.

Ve stejném pojetí je uváděna česká literatura – jako veledílo je servilními kritiky chápána *Parta Brusice Karhana* Václava Káni, která v letech 1949-1951 byla inscenována v mnohých polských divadlech, z české prózy v letech 1949-1952 převládají díla jako *Babička* B. Němcové a Jiráskův *Ráj světa*. Tato díla, významná pro českou literaturu, vyvolávají hlubokou nechut' u mladých lidí začínajících humanistická studia, kteří předpokládají, že se před nimi otevrou nové světonázorové a estetické obzory. Jejich první reakcí bylo, že chtěli studia zanechat.

¹ Viz B. Urbankowski: *Czerwona msza albo uśmiech Stalina*, Warszawa 1995.

Možnost adaptace na bohemistických studiích byla ztížena pěstovanou zde zastaralou komparatistickou metodou, spočívající v hledání souvislosti (a závislosti) mezi literaturou českou a polskou, bez vhodného posouzení podstaty každé z nich. Nebyl to sice jev v komparatistice – jak polské, tak i světové – ojedinělý, o čemž svědčí tehdejší krize komparatistiky, která zanedlouho propukla ve světovém měřítku a vyhlásili ji nezávisle na sobě René Wellek a René Etiemble, ale na varšavské bohemistice byla tato krize pro její posluchače zvlášť citelná, neboť hlavně tímto směrem se ubírala většina prací vzniklých v jejím okruhu. Příčinou krize nebyla však setrvačnost ve starých modelech výzkumu.²

Ve Varšavě, devastované následkem 2. světové války, scházely nejenom domy, ale také vědecké kádry. Vysokoškolští učitelé teprve začínali svou vědeckou kariéru: profesor Jerzy Śliziński, jinak skvělý causeur a milovník české kultury, který v té době byl lektorem, krátce předtím působil v zahraničním obchodu a začal nyní bez hlubší přípravy zkoumat polsko-české a česko-polské styky a svazky. Józef Magnuszewski, tehdejší asistent, vzděláním polonista, musel vynaložit velké úsilí, aby se stal bohemistou. Prozatím jeho přednášky o české literatuře byly převzaty od Jana Jakubce a Arne Nováka. Lišily se od nich jen ironickým odstupem od přednášené látky. Na původní vědecké práci J. Magnuszewskeho, jež nesla název *Stosunki literackie polsko-czeskie w końcu XIX i na początku XX wieku* (Polsko-české literární vztahy koncem 19. a na počátku 20. století, Wrocław 1951), po obsahové stránce velmi hodnotné, spočívá dvojí znamení doby: podle tehdy platné ideologie je modernismus pokládán za projev "vrcholného stadia imperialismu" a "vlivy" jsou chápány mechanicky.

Podobným směrem se ubíraly série kolektivních prací o vzájemných vztazích polsko-českých a polsko-slovenských a jiných, které edičně připravoval Jerzy Śliziński. Ideologické vzory výzkumného přístupu dodával Ústav polsko-sovětského přátelství.

Druhá poválečná škola literárního výzkumu vzájemných vztahů vyvíjela činnost v Krakově pod vedením Marie Bobrownické, která se věnovala nejprve vzájemné recepci dramatických děl (*Dramat polski i czeski na scenach polskich*)³ a později typologickému výzkumu modernismu, jehož výsledkem byla kolektivní kniha *Modernizm w literaturach slowiańskich (zachodnich i południowych)* (Modernismus ve slovanských literaturách západních a jižních, Kraków 1973). V tomto období došlo už naštěstí ke zlomu

² Srov. H. Janaszek-Ivaničková: *O współczesnej komparatystyce literackiej*, Warszawa 1989.

³ (Polské a české dramatické umění na polských jevištích), Kraków 1965.

"marxistického přelomu". Výzkum bylo možno realizovat ve zcela nové perspektivě. Příznivě mu napomáhalo ovzduší, které vládlo v Krakově, městě Stanisława Przybyszewského s modernistickou tradicí, navíc distancujícím se od politické vřavy hlavního města. Krakovská vědkyně prohlásila modernismus za první období v dějinách Slovanů, ve kterém se slovanským tvůrcům povedlo programově vyjít vstříc západním literárním proudům, díky čemuž překonali svůj provincialismus a partikularismus. Bobrownická jako první pronesla velice ostrou kritiku varšavské školy vztahů a styků, v čemž ji podporoval profesor Henryk Markiewicz, významná autorita polské literární vědy.

Třetí škola literárních vztahů se rozvíjela ve Slezsku a měla pragmatický ráz, přímo navazovala na vydavatelskou činnost podporující českou a slovenskou literaturu. Tuto činnost vyvíjelo Slezské nakladatelství (Wydawnictwo Śląsk), které pod vedením Witolda Nawrockého vydávalo Knihovnu českých a slovenských spisovatelů. Na okraji této činnosti vznikla užitečná kniha Witolda Nawrockého a Tadeusze Sierného *Czeska i słowska literatura w Polsce w latach 1945-1980* (Česká a slovenská krásná literatura v Polsku v letech 1945-1980), obsahující bibliografii překladů a recenzí jim věnovaných a zároveň historický přehled vzájemné spolupráce.

Činnost Knihovny českých a slovenských spisovatelů podnítila vznik Nawrockého črt a esejů věnovaných české a slovenské literatuře, které byly shrnuty ve svazcích *Współczesność i historia* (Současnost a dějiny, Katovice 1982), *Szkice czeskie i słowackie* (Črty české a slovenské, Kraków 1988). Nawrocki, tehdejší docent Slezské univerzity, reprezentoval ve svém přístupu a preferencích oficiální linii státní politiky, která v Polsku počínaje šedesátými lety stále více v vycházela vstříc avantgardním a "revizionistickým" směrům. Tyto tendence se snažil Nawrocki posílit s odvoláním na teoretické myšlenky Čechů a Slováků, které vznikly v meziválečném období, zejména na ideje Václavkovy a Novomeského.

Pro budoucí vědecké pracovníky mé generace ve Varšavě, ale také v Krakově, nebyly prvořadou otázkou svazky a závislosti (i když každý z nás o nich něco napsal). A nebyly to ani realismy nebo plebejismy, a tím spíše to nebyla socrealistická literatura, ale největšímu zájmu se těšily moderní literární směry počínaje K. Hlaváčkem a J. Karáskem ze Lvovic a dále pokračující meziválečným obdobím. Díky jejich poznání bohemistická studia "zababičkováne" a "zaplebejizované" české literatury získala nový smysl a bylo jim záhodno věnovat svůj čas.

Ve Varšavě největším objevem pro mladé bohemisty byla čapkovská generace, která vedla radostný dialog s celou vzdělanou Evropou a americkým pragmatismem.

Tvorba Karla Čapka čtená v období nejtuzšího stalinismu nám ukazovala v poměru ke komunistické totalitě alternativní cestu vývoje – cestu úcty

pro různorodost světa a mnohost pravd, pluralitu a demokracii, to znamená pro hodnoty, které dnes plně respektuje postmodernismus. Cesta, jakou kráčela čapkovská generace, její spojení se světem, nebyla polské mládeži vychované na kultu Západu, cizí. Francie, Anglie, Itálie, z nichž čerpal Čapek tak mnoho podnětů pro svou původní tvorbu, ležely na tradiční dráze zájmů polských tvůrčích elit přinejmenším od období renesance, avšak po roce 1945 byla tato dráha totálně zablokována.

Na vlnách zájmu o české meziválečné období vznikly ve Varšavě knihy Haliny Janaszek-Ivaničkové *Karel Čapek czyli dramaty humanisty* (Karel Čapek neboli drama humanisty, Warszawa 1962) a *Karel Čapek* (Warszawa 1985), doktorky Barbary Jankowské *Przygoda teatralna Voskovca i Wericha* (Divadelní dobrodružství Voskovce a Wericha, Wrocław 1968), doktorky Haliny Kuligowské *Twórczość dramatopisarska Františka Langera* (Dramatická tvorba Františka Langera, Wrocław 1976).

Krakov se zatím nadchl modernismem a avantgardou. Zde se projevila objevná, i když přespríliš apologetická kniha Jacka Balucha o poetismu *Poetizm: Propozycja czeskiej awangardy lat dwudziestych* (Kraków 1969), která ukazuje význam tohoto směru také pro polské hledání. Zde se také zrodila monografie Józefa Zareka *Esejstika Otokara Breziny* (Esejstika Otokara Březiny, Wrocław 1969), vžívající se do symbolistického světa autora *Rukou*, a rovněž zde vznikla habilitační práce Zdzisława Niedziely *Kierunki rozwojowe czeskiej poezji modernistycznej schyłku XIX wieku* (Vývojové směry české modernistické poezie konce 19. století, Kraków 1974). Byly to knihy zrozené z fascinace českým humorem a českou mystikou, velmi často rehabilitující směry pokládané v Čechách konstruktéry soudobé kulturní politiky za neodvolatelně zpátečnické (kupříkladu česká dekadence); práce polských vědců jim vracely smysl, což *neoficiální* česká kritika přijímala s velkou spokojeností.⁴

Z různých důvodů, jež zde nelze uvést (ale které zajímavě analyzuje z české strany mimo jiné Podiven ve známé práci *Češi v dějinách nové doby* (Praha 1991), se polská humanistika nedala trvale zaplést do noetického redukcionismu. Polsko bylo neustále rozvratnickou zemí, a tudíž zemí tím více liberální. Kromě toho nebylo po válce zatíženo levičáckým myšlením do té míry jako Čechy, ve kterých se však komunistické ideje silně projevovaly již v období před 2. světovou válkou.

Spolu s výzkumem české krásné literatury probíhal v Polsku rozvoj výzkumu českého strukturalismu. Fascinána tímto směrem podleli v šedesátých letech nejenom bohemisté (zejména z krakovské školy, z okruhu

⁴ Viz E. J. Havlíček: O české modernistické poezii v polštině (recenze prací Z. Niedziely o modernismu), *Slavia* 1976, č. 1

Jacka Balucha, jehož tížádností bylo zavedení teoretického vědomí do slavistiky, ale rovněž polonisté: ze starší generace Maria Renata Mayenová a Stefanie Skwarczynská, z mladší (tehdy) Michał Głowiński, Janusz Sławiński. Tento směr v průběhu doby stagnoval. Polonisté, jak o tom svědčí mj. práce Ryszarda Nycze (kupříkladu *Tekstowy świat*, 1994), se od něj odchylojí směrem k poststrukturalismu a dekonstrukci. Bohemisté u něj setrvačností zůstali do dnešního dne, aniž by se pokoušeli revidovat svůj postoj. Zdá se, že slezská slavistika nejrychleji vyjde z tohoto impasu: zásluhou anglistů Tadeusze Sławka, Tadeusze Rachwała a Tadeusze Miczky a mnohých dalších se tam rozvíjí postmodernistické hnutí, které umožňuje nahlédnout strukturalismus z nové perspektivy. Je záhodno také připomenout, že toto hnutí se vyvíjí ve spolupráci s profesorem Douwe Fokkemou z Utrechtu, který řídí globální výzkum tohoto proudu v rámci l'Association Internationale de Littérature Comparée.

Na rozdíl od Krakova varšavské slavistické středisko soustředěné kolem Instytutu Słowianoznawstwa Polské akademie věd (Edward Madany, Barbara Jankowská, Barbara Jaroszewicz-Kleindienstová, Andrzej Gordziejewski, Jadwiga Russocká) v polovině sedmdesátých let po pádu výzkumu "svazků a styků", které byly dovršeny poměrně hodnotnou kolektivní prací, vydanou pod vedením J. Ślizińskiego – *Stosunki literackie polsko-czeskie i polsko-słowackie 1890-1939* (Polsko-české a polsko-slovenské literární vztahy 1890-1939, Wrocław 1978), začalo klást důraz na stránku sociologickou, kulturologickou a antropologickou a zajímat se víc o ideje, podvědomí než o formy. Do centra pozornosti se dostaly otázky národnostní, například v knize Barbary Jaroszewicz-Kleindienstové *Czechy i Czesi w opiniach polskich pamiętnikarzy XIX wieku (do powstania styczniowego)* (Čechy a Češi podle mínění polských memoaristů 19. století, Wrocław 1985) či v kolektivní publikaci *We własnych oczach* (Vlastními očima, Warszawa 1977), vydané za redakce H. Janaszek-Ivaničkové aj.). Byla to antologie esejí 20. století věnovaných národnímu vědomí západních a jižních Slovanů. Ukazovala doposud v Polsku utajované záležitosti, které byly v rozporu s "proletářským internacionalismem" – zejména komplexy, fobie a národní aspirace středních a malých slovanských národů, včetně Čechů a Slováků. Ke stejné problematice se vztahovala také monografie H. Janaszek-Ivaničkové o Štúrovi *Kochanek Sławy: Studium o Łudovicie Śtúrce* (Katowice 1968). Vznikla na základě autorčina dlouhodobého působení na Slovensku a v důsledku tohoto faktu její zvýšené citlivosti vůči nacionálním otázkám. V této monografii věnované slovenskému spisovateli český a československý kontext zaujímal velmi důležité místo, především z hlediska tzv. česko-slovenského rozkolu, jeho příčin a důsledků pro další koexistenci Čechů a Slováků. Problematika obsažená ve dvou posledních knihách se setkala se značným zájmem širší

veřejnosti v Polsku, jež ji vnímá jako překvapivě aktuální. Psal o nich tisk různých orientací.

V osmdesátých letech vznikly silné svazky, hlavně mladších bohemistů (ale nejen mladších), s českými disidenty, jejichž výsledkem byla mezi jiným vědecká konference věnovaná Milanu Kunderovi, překlady z díla V. Havla, J. Patočky, M. Šimečky, hovorů A. J. Liehma, antologie disidentské publicistiky zpracované A. Jagodzińským a mnohé další vydané v "druhém oběhu" – to znamená mimo dosah tiskového dozoru, v samizdatu. Tyto knihy, prezentující kulturu alternativní vůči vládnoucímu režimu, měly sice nízký náklad, a tudíž také nevelký dosah, ale zato velký dopad – jako něco, co se vymykalo z vnučovaného vzorce.

Česká disidentská literatura a její spojitost s Polskem v osmdesátých letech měla být na kongresu předmětem zvláštních úvah. Omezím se tedy na konstatování, že v panorámatu literárněvědné bohemistiky spojení polských literárních vědců s myšlenkami českého disentu sehrálo úlohu podobnou té, jakou plnilo ve stalinském období odvolávání se – prostřednictvím čapkovské generace – k politickým modelům parlamentní demokracie nebo k estetickým odkazům avantgardy vycházející mimo vzory socialistického realismu. V jednom i ve druhém případě šlo o překonávání noetického redukcionismu a v delší perspektivně – o změnu systému.

Jak jsem již uvedla na počátku, varšavská, krakovská a slezská bohemistika po 2. světové válce vycházely v oblasti dějin literatury z bodu téměř nulového, pokud nebudeme brát v úvahu těžko dosažitelné předválečné materiály ve válkou zničených knihovnách. Znovu obnovená – v doslovném i přeneseném významu – z poválečných trosk se mohla pochlubit nejen více než několika desítkami svazků individuálních a kolektivních prací (zahrnujíc rovněž Pamiętnik Słowiański, který mnoho pozornosti věnoval bohemistice), ale také díly, která mají syntetický ráz. Myslím tím přehledné a z polského hlediska hodnotné univerzitní *Dějiny české literatury* Józefa Magnuszewského (*Historia literatury czeskiej*, Wrocław 1977), zahrnující historii českého písemnictví od jeho počátků až po současnost. Je to sice tradiční, postpozitivistická monografie, avšak pro polského čtenáře velmi vzácná. Na širokém politicko-společenském pozadí objasňuje Magnuszewski domácímu čtenáři specifiku české literatury, uvádí ho do cizího světa jejich kódů a významů, zároveň ukazuje hlavní styčné body literatury české a polské, vzájemné působení a někdy také zapůjčování. Je to dílo lepší v kapitolách vztahujících se na starší literaturu, slabší v bližší současnosti, ale samostatně v úsudcích a poctivě v hodnocení. V každém případě po krátkém období "zakolísání" v padesátých letech se Magnuszewski snažil být v celém svém dalším životě vědcem nezávislým a nepřihlížet nátlaku ani domácích, ani zahraničních politiků dožadujících se, aby byli odstraňováni spisovatelé nepohodlní po

roce 1968. V jeho učebnici byly v kladném světle ukázáni tvůrci vyhoštění v tomto období z českých knihoven, například Jaroslav Seifert nebo Milan Kundera. Cenným korelátorem Magnuszewského *Historii literatury czeskiej* bylo vysokoškolské skriptum Jacka Balucha *Literatura czeska (1918-1968): Wykłady* (Kraków 1973) s efektním oceněním přínosu avantgardního hnutí v rozvoji české prózy, poezie a dramatu.

Posledním dílem polské bohemistické tvorby je prozatím obšírná kolektivní publikace *Literatury zachodniosłowiańskie czasów przelomu, 1980-1990: Przewodnik encyklopedyczny 1, 2* (Západoslovanské literatury období přelomu, 1980-1990, red. Halina Janaszek-Ivaničková, Katowice-Śląsk). První svazek tohoto díla, věnovaný literatuře lužické a slovenské, byl vydán v roce 1994, druhý, věnovaný české literatuře, je v tisku. Autorsky je v něm zastoupen výkvět naší bohemistiky, její čelní reprezentanti různých ideologických opcí (od Jacka Balucha a Zdzisława Niedziela po Witolda Nawrockého). Kniha, výsledek mnohých let kolektivní práce, vznikala v době zmatené – na přechodu od totalitarismu k demokracii, od socialismu ke kapitalismu. Nevyhnutelně musí tedy odrážet chaos a kvas času, ve kterém žijeme. Touto knihou jsme s jistou sebevražednou desperací (ale zároveň s pocitem zodpovědnosti vůči předmětu našeho zájmu a služebnosti vůči polské společnosti) vstoupili do inferna současnosti, jejíž spravedlivé výroky se dají těžko očekávat, jak tomu nasvědčují také příklady z ne tak dávné minulosti. Poukazují na to, mimo jiné, dějiny recepce *Słownika pisarzy zachodnio- i południowosłowiańskich* (Slovník západo- a jihoslovanských spisovatelů), vydaného v roce 1974 ve Varšavě, edičně zpracovaného J. Magnuszewským, na kterém kritici nenechali ani chlup.⁵ Přesto dílo slouží dodnes, a dokonce se po dvaceti letech od svého vzniku dočkalo oficiálního ocenění ze strany Komitetu Słowianoznawstwa (Polské akademie věd), což však na věci nic nemění.

Jak vyplývá z mého přespříliš zkráceného přehledu: cesty a scestí literárněvědné bohemistiky jsou těsně spjaty s politickým osudem dvou středoevropských zemí. Snahy polských bohemistů nepochybně svědčí o vynakládaném úsilí po sobě nastupujících generací v překonávání tohoto osudu.

Většina polských bohemistů se instinktivně a spontánně zajímala a zajímá o takové směry v české literatuře, které by byly rovněž přínosem jak pro hledání demokratického, otevřeného modelu současné společnosti v Polsku, tak i pro hledání vytríbeného estetického literárního vkusu.

Pokud jde o první model, s jistou nostalgií jsem nucena konstatovat, že čapkovská vize demokracie, tolerance a empatie nejen u nás, ale myslím si, že také v Čechách, nadále zůstává nedostižným vzorem.

⁵ *Literatura na świecie* 1975, č. 9; dále in *Wielogłos*.